

A TELEVÍZIÓ — DOKUMENTUM

L Á N Y I I S T V Á N

Az anekdota szerint Arisztotelészt, a jeles ógörög filozófust és író, megkérdezte egyszer valaki: miről lehet megállapítani, hogy egy írásmű jó vagy rossz. — „Három dolgot kell figyelembe vennünk” — válaszolt a bölcs. — „Először: elmondta-e a szerző *mindazt*, amit el kellett mondania. Másodsor: pontosan *annyit mondott-e*, amennyit mondania kellett. Harmadszor: úgy mondania-e el, amit mondott, *ahogy azt mondania kellett.*”

Jóllehet írókra vonatkoztatta, amit mondott, úgy vélem, Arisztotelész tömör meghatározása minden más alkotóra is érvényes, — különösképpen ránk, tévérendezőkre. Meggyőződésem ugyanis, hogy valamennyi értelmiségi munka közül a televízió tűri meg legkevésbé a mellébeszélést és a szószaporítást. A televízió műfaját ez a kor szülte, de a XX. századi élet felfokozott tempója a tévé legfőbb jellegzetességét épp tömörségében és szabatoságában jelölte ki. Sajnos, erről a tulajdonságról gyakran megfeledkezünk. Mint mindenre, erre is találhatunk magyarázatot, ha mentséget nem is.

A megfeledkezésnek legfőbb és egyben a legnyomósabb oka az, hogy a televíziónál dolgozók zöme más jellegű tájékoztatási eszköztől pártolt át: a sajtótól vagy a rádiótól, nem egy közülük költő volt vagy író, esetleg színházi ember vagy a legjobb esetben filmes. „Vérbeli” tévés viszont, akit a televízió nevelt fel (ezek, javarészt, fiatalok, kezdők, akik — sajnos — igen gyakran az idősebb kollégák befolyása alá kerülnek!), szóval olyan, akit „nem rontottak meg” más műfajok, alig akad.

Legtöbben tehát a magukkal hozott tudást, tapasztalatot és kifejezési módot igyekeznek alkalmazni, és sajnálatos módon azt hiszik, hogy amit csinálnak — televízió. Holott a televízió *gyökeresen más és sajátos* kifejezőeszközöket követel.

Művelt emberek lévén, valamennyien elismerik, hogy például a zenét

nem lehet megfesteni, hogy a festmény nem szavakból készül, hogy egy szobrot nem hangjegyekkel vésnek, tehát hogy minden műfajnak sajátos módszerei, kifejezőeszközei vannak, — csupán a televízió esetében vélekednek másként, és mintha a képernyőre erővel át akarnák plántálni az írott szó hatalmát, holott a televízió — amint azt a neve is mondja — elsősorban *kép!*

Azért, mert nemigen ismerik a műfajt, nem bíznak a kép kifejezőerejében, tájékozatlanságukat viszont bőbeszédűséggel igyekeznek pótolni. Közben nem veszik észre azt a paradoxont, ami köztük és a néző között létrejön: a néző, csalhatatlan ösztönével — mert a kor embere —, úgy viszonyul a televízióhoz, ahogyan kell, *nézi* a televíziót, és tömör, szabatos információt vár tőle. Helyette, legtöbbször, szószaporítást kap.

Ennek a bizonyítéka, hogy maga a tévés is, amikor a néző szerepébe kerül, elcsavarja a vevőkészülék gombját, ha unja „a sok dumát”!...

Azért, mert a televízió nincs igazi tévések kezében, sok esetben lemond alapvető tulajdonságáról: arról, hogy *szemtanúja* legyen az eseményeknek, a néző pedig *részvevője*. Az igazi televízióknak ugyanis ez volna az alapvető feladata. Nem csupán a sportrendezvények esetében, amikor helyszíni közvetítést ad a küzdőtérrel, vagy amikor nagylelkűen beviszi kameráit egy-egy táncdalfesztiválra!

A televízióknak *mind* ott kellene lennie a helyszínen, mert csak akkor televízió a televízió, ha a néző a történések pillanatában láthatja az eseményt. Azért van olyan lenyűgöző hatása minden közvetítésnek vagy műnyelvről „egyenes adásnak”, mert a néző úgy érzi, maga is ott van a helyszínen és félig-meddig részvevője az eseménynek. (Emlékezzünk csak vissza, milyen lélegzetelállító élmény volt az, amikor a földgolyónk minden tévénézője láthatta, hogyan helyezi lábát az első ember a Hold felületére! Az volt az igazi tévé! S ha nincs ott a kamera, tán el se hisszük, hogy valóban megtörtént!)

Mi este fél nyolckor értesítjük őt arról, ami napközben vagy — ami még rosszabb — előző nap történt a világban és itthon. Ezáltal csak részben használtuk ki azt az előnyt, amit a tévé lehetőségei nyújtanak a sajtóval szemben: mi a lejátszódás pillanatában is tudósíthatnánk az eseményről, a lapok viszont csak másnap informálják olvasóinkat. Mi csak ritkán élünk a helyszíni tudósítás lehetőségével, és ezzel hátrányba kerülünk a rádióval szemben, amely szintén a nap bármely szakában megszakíthatja műsorát, hogy közölje a nap eseményeit. Nem mentség számunkra, hogy ők sem teszik.

A televízió tehát kétféle információra állította be magát: egy és más közvetlenül közvetít, a többit pedig vaskalapos menetrend formájában, meghatározott időben.

Ilyen, mondjuk, a fél nyolcra időzített esti híradó.

De vajon *televíziószerű* híradó-e az, amelyben az események film-

vagy képmagnós dokumentuma helyett fényképeket mutogatunk vagy bemondókkal olvastatjuk a híreket?

Jó, legyen a híradó délutáni meg esti. Tegyük fel, hogy még nincs olyan felszerelésünk, amely lehetővé tenné, hogy mindenhova eljussunk és mindenhonnan képhírt kapjunk, s hogy a nap minden szakában tudósíthassuk a nézőt a világ eseményeiről, — holott ez volna az igazi televíziós hírközlés. (A nagyvilágban ez már így van: szakadatlan hírközlés — lehetőleg „egyenes adásban” — azzal, hogy a híradó csak összegezi és megismétli a legfontosabbakat.) Mi hát akkor a mi tévéhíradónk? Esti lap? Műfajilag, kétségkívül, ez áll hozzá a legközelebb. De akkor úgy is kell szerkeszteni! (Igaz, a sajtó itt némileg előnybe kerül, mert az esti lapot bármikor elolvashatja a kíváncsi polgár, a híradót pedig vagy megnézi a megszabott időpontban, vagy várnia kell másnapig.)

Nos, tegyük fel, hogy a néző hazarohan és fél nyolckor ott rostokol a vevőkészülék előtt. *Látni* szeretné, mi történt a politikai életben, a hadszíntereken (sajnos, ilyen esemény mindig van valahol!), mi újság itthon.

És mit kap?

Rangos közéleti személyiségek fényképeit (lehetőleg már ezerszer látottakat!), egy friss frizurás bemondónót és egy-két rossz arcú, dadogó újságíró, akik beszélnek, beszélnek — lehetőleg tájszólással és nyelvtanilag helytelenül — a végtelenségig. Ha szerencséje van és a hírcseresztály is szorgalmas volt, láthat néhány külföldről érkezett kézzszoritást és széles mosolyt, egy-két, napokkal előbb készült, vállalati riportot, lehetőleg jó bő lére eresztve, végül annak a mérkőzésnek a góljait is, amit a délután folyamán már végigizgult (vagy amit nem közvetített a tévé), és — egy felhős eget ábrázoló fénykép előtt ülve — a bűbájos bemondónő mosolyogva közli vele, hogy holnap jégeső fog a fejére szakadni. És kész.

Így képzelik el a más hírközlő műfajoktól átszármazottak a tévét!

Miért említettem épp a híradót?

Véletlenül. A többi műsorral sem áll sokkal jobban a dolog, mert ott is több a blabla, mint a kifejező kép. Tisztelet a ritka és dicséretet érdemlő kivételeknek.

A TELEVÍZIO TÁRGYILAGOSSÁGARÓL

Számunkra, akik ma a dokumentumműsorokról beszélgetünk, valamennyi műsor fontos, valamennyit szemügyre kell vennünk, mert a tévén *minden dokumentum*: az úgynevezett „non fiction”, vagyis a megtörtént eseményeket visszaadó műsorok csakúgy, mint a valóság látszatát keltő, de írott forgatókönyv alapján készülő műsorok.

Az aktuális eseményt közlő felvétel vagy közvetítés egy perccel sugárzása után már dokumentummá válik.

A hosszabb ideig készülő és, javarészt, igényesebb műsorrészek: tévéjátékok, zeneműsorok, dokumentumfilmek, gyermekműsorok, hosszabb lélegzetű riportok vagy oktatóműsorok és sorozatfilmek, — ez mindmind dokumentum! Még akkor is, ha nem valamilyen valóban megtörtént eseményt vagy „dokumentumot” ismertet, — hanem író tolla alól kikerült „fiction”. Már csak azért is dokumentum, mert egy korszak érdeklődési köréről, ízléséről, hozzáállásáról tanúskodik és egy napon, kétségkívül, valamelyik — a korunkat bemutató — „időgép” — műsornak lesz a gerince.

Eddigi fejtegetésemmel tehát arra akartam rámutatni, hogy minket, akik a tévénél dolgozunk, kettős felelősség terhel: egyrészt, aktuális és tárgyilagos információt kell nyújtanunk, másrészt, szem előtt kell tartanunk azt, hogy egyidejűleg dokumentumot is készítünk: maradandó tanúbizonyságot korunkról.

A híradót csupán azért emeltem ki, mert egyike kellene hogy legyen a televízióra oly jellemző „non fiction” műsoroknak, vagyis azoknak, amelyek a valóságot mutatják be. Sajnos, mint valamennyien tudjuk, ez csak részben van így, mert a híradóink csaknem kivétel nélkül *hermetikus* műsorok, — nem kint, az élet forgatagában készülnek, s ennek folytán nem erényük e dokumentációs jelleg. Nem vezetne különösebb eredményre, ha valaki most előszedné a néhány évvel ezelőtti híradók anyagát és abból *nézhető* időgépet akarna készíteni.

Visszakanyarodhatunk hát Arisztotelészhez, és feltehetjük a kérdést: vajon abban, amit a nézőnek prezentálunk, benne van-e *minden*, amit közölnünk kellett, s *úgy mondtuk-e el* mondanivalónkat — azaz televíziós módon-e! —, ahogyan el kellett volna mondanunk?

De hát azóta, azaz tízvalahány évszázaddal ennek a régi, de nagyon is modern bölcselőnek a halála után, megszületett a modern informatika is vele együtt a szakma arany szabálya: a „ki, mit, mikor, hol és hogyan”. Ha tévéseink számára mentő körülménynek tudható is be, hogy nem hallottak Arisztotelész definíciójáról, erről az újságírásban oly ismert ötésszabályról tudniuk kellene.

Szerencsére, a kép — különösen a helyszíni közvetítések alkalmával — tudatja a nézővel az ötésszabály első négy tényezőjét: azt, hogy „ki” „mit”, „mikor” és „hol”. A „hogyan” azonban, legtöbbször, szubjektív tálalásban kerül a néző elé.

Íme, egy köznapi példa. A labdarúgó- vagy kosárlabda-mérkőzés olyan esemény, amely a laikus szerint nem is kerülhet másként a képernyőre, csakis tárgyilagos módon, azaz úgy, ahogyan megtörtént. Azt nem lehet előre megírni, sem megrendezni, — az folyik magától. A tévének csupán az a szerepe, hogy elektronikus kameráival minél mozgéko-

nyabban kövesse a terepen lejátszódó összecsapást és azt jól láthatóan adja vissza a képernyőn.

Tévedés. De olyan tévedés, amelybe a néző már eleve belenyugodott. Elfogadta ugyanis azt a turpiasságot, hogy a mérkőzést úgy lássa, ahogyan azt a tévé bemutatja neki.

Négy, gyakran hat kamerával készül a közvetítés. Mindegyik más szemszögből figyel az eseményt, de egyik sem abból — vagy csak egész véletlenül —, ahogyan a meccsen jelenlevő néző látja a mezőnyt. Tőlem, a közvetítés vezetőjétől, illetve a képkeverőtől függ, hogy adott pillanatban a négy (vagy hat) kamera közül melyiket kapcsolom, távolról vagy egészen közelről hozom-e be az eseményt. Ezért nemegyszer előfordul, hogy nem látjuk a gólt vagy gorombáskodást, de ez fordítva is érvényes: ha úgy akarjuk, a közvetítés az ellenfél „ügyetlenségeire”, durvaságaira is összpontosíthat.

Hol itt a tényleges tárgyilagosság?

Hol a dokumentáris igazságkeresés?

Ezt abszolút formában követelni — illúzió. Mert amint az eseményt *közvetítő* tálalásában kapjuk, az objektivitás az ő szubjektív hozzáállásán szűrődik keresztül. És ez döntő momentum.

Az informatika — szinte a megszületése pillanatától kezdve — egy-egy osztály vagy társadalmi réteg világnézetét és érdekeit tükrözte. Teljesen objektív információ sohasem létezett. Ha valamely sajtószerv támadta a másikat, azt annak a társadalmi rétegnek a nevében tette, amelynek érdekeit védte. S ha a másik fél „tárgyilagosságát” szapulta, azt a maga nézeteiből fakadó objektivitás nevében tette.

Jól tudjuk azt is, hogy kétféleképpen lehet egy-egy eseményről vagy jelenségről tudósítani: a magunk világszemléletének szellemében megfogalmazott információval vagy — agyonhallgatással. Mindkettőnek, számtalan esetben, tanúi vagyunk. A rosszmájú újságírók körében azt szokás mondani, hogy az az esemény, amelyről nem adtak hírt, meg sem történt.

A televízió, az informatika ma legkorszerűbb formája, ugyancsak nem mentes az ilyen jellegű tárgyilagosságtól.

Mi az önigazgató szocializmus világszemléletének nevében beszélünk. Ez a mi „szűrőnk”, tényválogatásunk módszerének alapja. És ez így van rendjén.

Másik kérdés az, *hogyan* csináljuk azt, amit csinálunk: jól-e vagy rosszul, korszerűen és okosan-e vagy elavult módon és primitív eszközökkel. A televízió félelmetes hatósugarú távközlő eszköz, amelynek szinte elképesztő hatása van a modern ember nézeteinek formálásában. Ezt is gyakran szem elől tévesztjük.

A tévé gyermekeknél olykor mesemondó nagymamát, tanítót és nevelőt is helyettesít. Koraérettekké teszi őket, felkészíti a kicsinyeket mindarra, ami ebben az agyongépesített korban vár rájuk.

Ez a nagy és mindenre kiterjedő képeskönyv a felnőtteknél is sok mindent helyettesít: barátot, esti olvasmányt, gondúzó, sőt, nem egy esetben — s persze átvitt értelemben — a hitvestársi meghittséget is. Így formál, befolyásával, az egyedekből azonos ízlésű, hasonló világnézetű tömböt.

Anélkül, hogy ennek tudatában lennénk, a televízió a hidrogénbombától és lézersugártól is félelmesebb erejű fegyver. Nem mindegy tehát, hogyan közeledünk hozzá, hogyan bánunk vele. Milyen módon tesszük hatékonyá, vagy hogyan fosztjuk meg hatóerejétől.

Sokan — mert nem a televízióval együtt nőttünk fel — nem vesszük észre, hogy a közönség is felnőtt. Még ma is úgy szólunk hozzá, mint értelmetlen gyermekhez, aki „mindent bevesz”. A nézőnek ebből a sajnálatos lebecsüléséből csúf következmények születnek. Az első és legtragikusabb az, hogy bizalmatlan lesz irántunk. Ha ez bekövetkezik, akkor aztán beszélhetünk, álgáthatunk — hiába.

A néző úgy fogadja azt, aki a képernyőről szól hozzá, mint meghitt vendégét, akit beengedett a házába, s akiben megbízik, akinek ad a szavára. Ezt a nyílt szívvel nyújtott hitelt viszont nem szabad kockára tenni. Az, akit a néző megszeret, mindenkor szívesen látott vendég az otthonában. És — fordítva. Ezt jól meg kell gondolnia annak, aki a tévé műsorán szorgoskodik. Sohase pufogtasson üres szövegeket, és lássa mindig maga előtt azt, akihez szólni készül. Ebben a párbeszédben mi vagyunk azok, akik valakit meg akarunk győzni a magunk igazáról. Ehhez érvek kellene, egyszerű szavak, meghittség és sok türelem meg jóakarattal. Nem lehet közömbös számunkra, milyen hatást váltott ki a nézőközönségben a műsorunk, — eltekintve attól, hogy ritkán kerülünk szemtől szembe azzal, akihez szövegeket. Babérokra ebben a munkában nemigen számíthat az ember. A legnagyobb elismerés az lehet számunkra, ha a néző bízik bennünk és szívesen fogad be otthonába.

Sok tévésnek van egy rossz tulajdonsága: mint a kisdidiak a tanító bácsi packáitól, úgy tart a politikai fórumok megróvásától. Megvallom őszintén, sohasem hittem az ilyeneknek. Mert az, aki meggyőződésből csinálja, amit csinál, aki maga is hittel tolmácsol egy eszmét, annak nincs miért tartani a „packáktól”.

MÉG NÉHÁNY SZÓ ARRÓL — MI IS A TELEVÍZIÓ

Kétségtelen, hogy igen szép számban vannak köztünk olyanok, akik azért jöttek a tévéhez, hogy mutogassák magukat, hogy népszerűek legyenek. „Jólesik az embernek, ha például az önkiszolgálóban a pénztárosnő felismeri, vagy ha az utcán összesűgnak az emberek és rád mutatnak: ő az, őt láttuk az este a tévében!” — mondta egy barátom.

Én meg azt mondom: valamennyien közkatonaik vagyunk, egy világ-

nézet szolgálatában. Névtelenek. Nincs közöttünk „sztár”, nincs önálló szerző, egyedülálló művész. Valamennyien *közösen* dolgozunk — szorosán függve egymástól — egy közös nagy művön: egy új, emberibb társadalom és társadalmi rend kiépítésén, amely egyértelmű a békévé és jóléttel. Ebben a nagy, kicsit bolondos hangyabolyban ki-ki hírt közöl, zenés műsort vagy tévéjátékot rendez, — de mindenkor egy közös munkán szorgoskodik, egy közös, nagy alkotás mozaikköveit faragja. Ennek a nagy műnek nem mi vagyunk a szerzői, művészi ihletői, hanem a társadalom, a világszemlélet, amelynek a szolgálatába szegődtünk.

Engedtessek meg még egy kis történelmi visszatekintés, aztán már zárom is fejtegetéseimet.

Addig, ameddig nem volt igazi informatika, amíg nem létezett „táv-közlött” szó, *a művészek voltak az informátoraink*. Tőlük: a betűvetés, az építészet, a festészet, szobrászat és a zeneművészet mestereitől tudtuk meg, hogyan éltek a letűnt századok népei. Az első barlangfestőktől a kezdetleges fegyver- és használatitárgy-készítőkhöz, a piramisok, paloták és székesegyházak építőitől, Molière-en, Shakespeare-en és Tolsztojon keresztül, Michelangelóig és Leonardóig — a művészek tájékoztattak bennünket a nagy népmegmozdulásokról, csatákról és a békés élet apróságairól, szokásairól, eseményeiről.

Aztán következett az újság, majd a rádió és végül — a tévé.

Van bennünk egyfajta maradiság és skolasztika, amikor a már meg-lévőről beszélünk vagy elmélkedünk. Emlékezzünk csak vissza, hány évtized kellett ahhoz, hogy belenyugodjunk egy új, a hetedik művészet megszületésébe, s hogy a filmre ne tekintsünk többé csupán mint technikai különösségre, hanem elismerjük létjogosultságát a már megkövesedett művészetek körében!

Az analógia, persze, túlságosan banális: ha minden művészet lényegében „művészi” módon történő informatika, tényközlés egy korról, s ha a film is azzá vált, miért ne lehetne egy napon a televízió is művészet? A XXI. század művészete!?. . .

Nehéz profétának lenni, de, úgy vélem, kissé merevek vagyunk, amikor valami újnak a megszületését kell elfogadnunk. Ez a kor amúgy is sok-sok elméletnek, világszemléletnek és „örök igazságnak” a revízióját hozta magával — a világ keletkezésétől, az élő anyag titkainak megsejtésével együtt, a vallások, bibliai hiedelmek bukásán keresztül, az ember önmagára ismeréséig —, miért ne lennénk rugalmasabbak a még csírájában mutatkozó újdonságokkal szemben?

Vizsgáljuk csak meg! A nyomtatás forradalmasította a világot: véget vetett az elzárkózottságnak, és az ezzel járó politikai és eszmei áramlatok bukását idézte elő, új világnézetek, új társadalmi rendek előtt nyitotta meg a kaput.

A film megjelenése felforgató hatással volt minden addigi művészetre: a fotográfia új tartalmat adott a festészetnek, a film maga hét mérföl-

des fejlődést hozott a színháznak és az irodalomnak. Akkori szemléletformáló hatását maga Lenin is felismerte és hangoztatta.

Ma, a tévé forradalmasította a filmművészetet, új dimenziókkal gazdagította a színházat, „kiszellőztette” az áporodottságot az irodalomból, és az élet felé fordította a figyelmet, a képzőművészetekben pedig szétrobbantotta az „örök érvényűnek” hitt perspektívát, és új tartalommal gazdagította, töltötte fel az öncélúság felé haladó festészetet és szobrászatot. Óriási eszmei hatóerejéről már szoltunk, és még meg kell említenünk, milyen közel hozta egymáshoz a világ legtávolibb népeit és a világmindenséget a Földhöz.

Forradalmi jellegét csak sejteni lehet, mert még nem bontakozott ki minden ízében. De hogy ízig-vérig ennek és a jövő századoknak a terméke, az bizonyos. Talán új művészete is, vagy a minden művészetek befogadója és helyettesítője! Mert, ki tudja, milyen lesz a holnap.